

Baltie krusti komunistu režīma upuriem

Pēdējā laikā sabiedrības uzmanības centrā ir nonākusi iecere izveidot piemiņas vietu totalitārā režīma upuriem līdzās Latvijas Okupācijas muzejam. Pēc muzeja iniciatīvas jau ir uzstādīts dzelzceļa vagona 1941. gada 14. jūnija deportēto piemiņai Torņakalna stacijā un izveidota piemiņas zīme „Melns sliekšnis” pie bijušā čekas nama Brīvības un Stabu ielas stūrī Rīgā. Pašlaik OM Piemiņas vietu programmas vadītāja Riharda Pētersona un Meža kapu pētnieka Jāņa Rivara vadībā notiek Baltajos krastos apbedīto Baigā gada upuru vārdu precizēšana un piemiņas vietas labiekārtošana I Meža kapos, par ko ir rakstījusi žurnāliste Līksma Bebre publikācijās (27.12.2005., 22.04.2006. u.c.) „Latvijas Avīzē”. Šajā rakstā vairāk par traģiskajiem notikumiem Rīgas Centrālcietumā un Balto krustu izveidošanu pirms 65 gadiem.

Rīgas Centrālcietuma upuri

Pēc Vācijas-PSRS kara sākuma 3772 Latvijas cietumos ieslodzītos 1941. gada 23. un 24. jūnijā evakuēja uz Padomju Krieviju. Mūsdienās Krievijas Federācijas Valsts arhīvā apzinātajā LPSR Iekšlietu Tautas komisariāta Cietumu daļas priekšnieka K. Grīnberga 1941. gada 10. septembra ziņojumā par LPSR cietumu evakuāciju varam lasīt, ka 1941. gada 25. jūnijā Rīgas Centrālcietumā [oficiāli – LPSR IeTK cietumā nr.1 – U.N.] palikušas tikai 35 par krimināliem nodarījumiem sodītas personas, taču turpmākajās dienās padomju drošības iestādes aizturējušas daudzus „diversantus un kaitniekus”, no kuriem 72 nonākuši Centrālcietumā. Tālāk dokumentā atzīmēts: „kas attiecas uz vīriešiem cietumā nr. 1, tad daļa lietu tika pārskatītas un spriedumi izpildīti cietuma pagalmā. Tautas komisārs [domāts Alfons Noviks – U.N.] tam piekrita un pavēlēja pieļaut. Līķi aprakti”. Kā vēlāk pēc Sarkanās armijas padzīšanas konstatēja tiesu medicīnas ekspertīze „latviešu patrioti bija nošauti ar pistoli no neliela attāluma. Dažiem no tiem pistole bija piebāzta tieši pie galvaskausa, pie pieres. Pazīmes rādīja, ka daži nošautie pirms liktenīgā šāviena vēl spīdzināti”. 1941. gada 27. jūnijā bija nogalināti 62 cilvēki, bet 28. jūnija naktī vēl 36.

1

„Šustina saraksts”

62 no 98 upuriem, kurus atrada Rīgas Centrālcietumā 1941. gada jūlija sākumā nāk no t.s. „Šustina saraksta”, kura oriģināls glabājas Okupācijas muzeja krājumā. Tas ir dokuments ar 82 cilvēku vārdiem un LPSR Valsts Drošības komisāra Semjona Šustina 1941. gada 26. jūnija „bēdīgi slaveno” rezolūciju: „Ņemot vērā sociālo bīstamību, visus nošaut”. Šo sarakstu atrada Centrālcietumā tūlīt pēc Sarkanās armijas padzīšanas, un tas ļauj precizēt ne tikai bojāgājušo personības, bet ir arī spilgta liecība par šiem cilvēkiem izvirzīto apsūdzību absurdumu. Vairāki no viņiem bija apcietināti 1941. gada 23./24. jūnija naktī, un

viņu vienīgais „noziegums” bija Ligo svētku atzīmēšana. Padomju drošības iestādes gan uzskatīja, ka 56 gadus vecais atvaļinātais Latvijas armijas pulkvedis Nikolajs Fogelmanis „savā pagalmā aizkūris ugunsкуру, un līdz ar to veicinājis vācu aviācijas bumbu trāpījumus un objektu sagraušanu”, bet Viktors Somovičs „uz ielas dziedājis fašistiskas dziesmas un izsmējis padomju iekārtu”. Pazīstamais Latvijas skolu departamenta vicedirektors Arnolds Čuibe un viņa dēls arhitekts Arnolds Nikolajs Čuibe „vācu aviācijas uzlidojumu laikā tiem signalizējuši spiegošanas nolūkos”, lai gan īstenībā savā aresta dienā 27. jūnijā viņi tikai stāvēja pie atvērta loga un smēķēja. Minna Elerbuša un Kazimirs Burneiko bija apsūdzēti par „fašistu svastikas” glabāšanu, bet „vācu armijas atbalstīšana” bija inkriminēta pat četriem ebrejiem Jāzepam Kaganam, Eduardam Genoham, Nisonam un Dinai Trubekiem. Viņus visus notiesāja pēc KPFSR Kriminālkodeksa 58. panta „par Dzimtenes nodevību”, lai gan būdami Latvijas pavalstnieki, par „PSRS pilsoņiem” viņi bija „kļuvuši” tikai pēc Latvijas okupācijas un inkorporācijas PSRS sastāvā 1940. gadā.

Upuru ekshumācija

1941. gada 1. jūlijā Rīgas Centrālcietums izrādījās pamests, un pirmie aculiecinieki, kas tajā ieradās, ieraudzīja sirdi stindzinošus skatus ar vēl pēdējā brīdī steigā nogalinātiem cilvēkiem. Upuru apzināšanu Centrālcietumā vadīja bijušais Daugavpils apgabaltiesas izmeklēšanas tiesnesis Atis Grantskalns. 1953. gadā Č. Dž. Kerstena vadītajai ASV Kongresa izmeklēšanas komisijai viņš par šiem notikumiem paskaidroja, ka komunistu upuru atrašanu un identificēšanu sākotnēji veikuši paši latvieši, pārsvarā bijušie tieslietu sistēmas darbinieki, un tikai vēlāk šajā darbā iesaistījušies vācu okupācijas varas pārstāvji. Okupācijas muzejam to apstiprinājis arī Ņujorkā dzīvojošais 94 gadus vecais latviešu jurists Nikolajs Siliņš, kurš 1941. gada 3.-4. jūlijā Centrālcietumā protokolēja bojā gājušo cilvēku izrakšanu un identificēšanu: „Katru ko izraka, pienesa pie tās bedres malas, izvilka ārā, tad tie sanitāri ar rokām ķērās klāt, meklēja uzvalkā, vai nav kādi papīri, dokumenti, vai vēl kādas pazīmes, un ko nu atrada, es mēģināju to ieprotokolēt, uzrakstīt uz tās attiecīgas lapas, pēc tam skatīja zobu stāvokli un citas pazīmes [...] Bija tāds grūts moments, kad nāca piederīgie, mēs visu dienu cietām jau tādā ļoti nejaukā trūdu liķu smakā. Kas, nu pīpētāji bija, tie izlīdzējās ar smēķēšanu. Es nebiju smēķētājs, man bija jāiztiek kā var. Kad atnāca arī jaunas meitenes, mātes, un kad tām bija jāpacieš tā smaka un viņas gāja starp tām liķu kaudzēm meklēt savus piederīgos, tas bija arī tāds grūts moments mums, kas bijām racēji”. Laikraksts „Tēvija” 5. jūlija rakstā „Visai pasaulei vēstīs par čekistu šausmu darbiem Latvijā” ziņoja, ka vācu korespondenti nogalināto cilvēku mirstīgo atlieku fotouzņēmumus sūtīs uz Berlīni, lai par to informētu ārzemju sabiedrību. Šos uzņēmumus vēlāk bagātīgi izmantoja arī nacistu propagandas izdevuma „Baigais gads” (1942) ilustrēšanā. Vēsturniekam Kārlim Kangerim

Vācijas Ārlietu ministrijas arhīvā Berlīnē ir izdevies atrast Centrālcietumā nogalināto cilvēku ekshumācijas dokumentu norakstus, kas vēl gaida savu detalizētu izpēti.

Baltie krusti

Baigā gada upuru bēres Meža kapos notika 1941. gada 6. jūlijā, kad jaunizveidotajā Balto krustu kapulaukā zemē guldīja 79 cilvēku mirstīgās atliekas. Viņu izvadīšanu pēdējā gaitā vadīja arhibīskaps Teodors Grīnbergs, un tajā piedalījās arī Teodora Reitera koris. 19 bojāgājušos viņu piederīgie apglabāja dzimtas kapos citur Latvijā. 1941. gada novembrī Baltajos krastos no Piņķu kapiem pārāpbedīja jau jūlijā Babītes mežā atrasto 11 nogalināto cilvēku mirstīgās atliekas. 1942. gada maijā notika Balto krustu labiekārtošana, atsevišķu kapu kopiņu vietā izveidojot divus lielus kopkapus, un uzliekot jaunus krustu numurus. Baltajos krastos pārāpbedīja arī 22 no 23 šosejas malā Ulbrokā 1944. gada aprīlī atrastajiem Baigā gada upuriem. Vienu no viņiem – ģenerāli Kārli Gopperu svinīgi apglabāja Brāļu kapos, bet viņa sirdi dzimtas kapos Trikātā. Kara apstākļu dēļ neizdevās īstenot iecerī par kopīga šūnakmens pieminekļa uzstādīšanu visiem bojāgājušiem. Baltie krusti Meža kapos pastāvēja līdz 1969. gadam, kad tos novāca, un virs padomju režīma upuru kapavietām sāka veidot jaunus apbedījumus, laika gaitā izveidojot 76 ģimenes kapavietas. Okupācijas muzeja rīcībā ir čikāgieša Artura Pormala 1968. gadā Latvijas apmeklējuma laikā izdarītie fotouzņēmumi, kas ir pašlaik pēdējās zināmās fotogrāfijas, kas tapušas neilgi pirms Balto krustu novākšanas. Komunistiem nebija pieņemams ne tikai vācu okupācijas laikā iekārtotais kapulauks, kas atgādināja par čekas nogalinātajiem upuriem, bet arī tas, ka šajā vietā daudzi lika ziedus, godinādami mocekļu piemiņu. Arī vēlāk cilvēki turpināja likt ziedus un svecītes pie kādas resnas priedes kapu teritorijā, kura gan vēlāk arī tika nozāģēta. Lai iezīmētu un sāktu atjaunot Balto krustu kapulauku, 1990. gada 14. jūnijā te uzstādīja Lielo Balto krustu visu bojā gājušo piemiņai. 2005. gadā LR Kultūras ministrija Balto krustus iekļāva Valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā, un pateicoties Rīgas Domes finansējumam pašlaik norisinās kapu labiekārtošana, kuru paredzēts pabeigt nākošgad.

Fakti:

Meža kapu Baltajos krastos apbedīti vairāk kā 120 padomju okupācijas varas 1940.-1941. gadā noslepkavotie cilvēki. 37 no viņiem nav izdevies identificēt, pašlaik ir lokalizēti tikai 13 apbedījumi.

Patlaban turpinās bojā gājušo upuru vārdu precizēšana un pieminekļa „Ēna” (tēlnieks Jānis Karlovs) izveidošana.

Personas:

Oskars Henrišs (1904-1941) – apcietināts par to, ka 1940. gada vasarā un 1941. gada aprīlī „paziņu vidū izteicis cerību par vāciešu atnākšanu Latvijā un draudējis partijai un padomju varai”.

Emma Henriņa (1886-1968) – atpazinusi dēla mirstīgās atliekas Rīgas Centrālcietumā pēc tam piederošā kabatas lakatiņa, jo viņa līķis bijis sakropļots. Visu laiku arī pēc kara slepeni kopa dēla kapavietu.

**Uldis Neiburgs,
Latvijas Okupācijas muzeja pētnieks**

Uldis Neiburgs,
Latvijas Okupācijas muzeja pētnieks

Salaspils paplašinātais policijas cietums un darba audzināšanas nometne nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā Latvijā*

Nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas varas izveidotā civiliedzīvotāju nometne Salaspilī un tās pastāvēšana Otrā pasaules kara gados ir viens no kontraversāliem tematiem šī laika posma Latvijas vēsturē. Par to liecina gan dažādu uzskatu pastāvēšana līdzšinējā historiogrāfijā, gan šīs tēmas polarizētā un politizētā uztvere pēdējo gadu sabiedriskajās diskusijās Latvijā un ārzemēs. Vienlaikus ir sastopami gan apgalvojumi par Salaspili kā lielāko civiliedzīvotāju iznīcināšanas nometni Baltijā, ar milzīgu ieslodzīto un bojāgājušo skaitu, kuri nežēlīgi spīdzināti, bērniem masveidā ņemtas asinis utt.,¹ gan konstatējumi, ka Salaspils ir bijusi tikai darba vai pagaidu uzturēšanās nometne, kurā nonākuši par dažādiem pārkāpumiem sodītie, kuru kopskaits un pret viņiem vērsto represiju apjoms līdz šim ticis stipri pārspīlēts.²

Vēstures pētniecības svarīgs uzdevums ir pēc iespējas precīzi analizēt mūsdienās pieejamos kara un pēckara laika dokumentus par Salaspils nometni un tās statusu nacistiskās Vācijas izveidoto soda nometņu sistēmā. Ne mazāk būtiski ir rekonstruēt Salaspils nometnē notikušo, ar vēstures avotu kritikas palīdzību un vienlaikus ar pietāti izvērtējot Salaspils nometni pārdzīvojošo cilvēku sniegtās liecības. Tikai balstoties uz jauniem vēstures avotiem un līdzšinējās historiogrāfijas kritisku analīzi, ir iespējams radīt objektīvu un vispusīgu vēstures pētījumu un paust mūsdienīgu skatījumu par Salaspils nometnes vēsturi.

Tā kā Salaspils nometnes administratīvā dokumentācija līdz mūsdienām nav saglabājusies, jo tuvojoties Sarkanajai armijai 1944. gadā tā tika iznīcināta, kā galvenie vēstures avoti šīs tēmas izpētē kalpo daudzi nacistiskās Vācijas pārvaldes un represīvo iestāžu dokumenti, kas izkaisīti dažādos fondos Vācijas Federālajā arhīvā, Latvijas Valsts vēstures arhīvā, Krievijas Valsts Kara arhīva Trofeju dokumentu nodaļā un citur.³

* Publikācija balstīta uz Kārļa Kangerā, Ulda Neiburga un Rudītes Vīksnes pētījumu par Salaspils nometni Latvijas Vēsturnieku komisijai.

¹ Елена Смахова. Саласпилс – балтийский Освенцим // Субота. - 2005. - 4.-10. februāris; Наталья Севидова. Кровь для Третьего Рейха. 12 тысяч детских душ было загублено в концлагере Саласпилс во имя победы Великой Германии // Вести Сегодня. - 2005. - 27. janvāris.

² Gunita Nagle. Sāpīgā patiesība // SestDiena. - 2005. - 12.-18. februāris.

³ Vācijas Federālais arhīvs Berlīnē (*Bundesarchiv Berlin*) (turpmāk – BA), R 6, R 58, R 90, R 91, R 92, NS 7, NS 19 fonds; Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), P 39., P 69., P 70., P 71., P 82., P 252., P 952., P 999., 1376., 2095., 5213. f.; Krievijas Valsts Kara arhīvs (*Российский*

Pētniecības darbā svarīgi ir pēckara tiesu izmeklēšanas materiāli Vācijas Federālā arhīva Ludvigsburgas nodaļā, un it īpaši Hamburgas Valsts arhīvā (tiesu prāvas pret Oto Heinrihu Tekemeieru (*Teckemeier*) 1951. gadā un Gerhardu Kurtu Maivaldu (*Maywald*) 1978. gadā), kā arī izmeklēšanas materiāli pret Konrādu Kalēju ASV, Kanādā, Austrālijā, Lielbritānijā un Latvijā.⁴

Īpaši uzmanīgi ir jāizvērtē padomju izcelsmes dokumenti – kara beigās izveidotās Latvijas PSR Ārkārtējās komisijas materiāli un pēc kara Latvijas PSR Valsts Drošības komitejas tiesāto bijušo Salaspils noņemšanas apsargu un ieslodzīto krimināllietas, kā arī 1946. gada Frīdriha Jekelna (*Jeckeln*) tiesas prāvas materiāli Latvijas un Krievijas arhīvos.⁵ Šos avotus papildina arī daudzas – gan publicētās⁶, gan lielākoties nepublicētas⁷, bijušo Salaspils ieslodzīto atmiņu liecības, kas mūsdienās visvairāk ir pieejamas Latvijas Nacionālās bibliotēkas rokrakstu fondā un Latvijas Kara muzejā, pie tam bieži vien tās ir atšķirīgas, atkarībā no to tapšanas – padomju totalitārisma vai Rietumu demokrātiju dzīves apstākļos.

Svarīgi ir izprast arī līdzšinējās historiogrāfijas devumu Salaspils noņemšanas vēstures izpētē. Ne padomju, ne mūsdienu Krievijas historiogrāfijā, kur sastopamas daudzas propagandas nolūkos radītas publikācijas, nav atrodamas neviens atsevišķs plašāks pētījums par Salaspili. Gan tūlīt pēc Otrā pasaules kara beigām sarakstītajos

Государственный Военный архив) (turpmāk – ПГВА), 504 k. f., 2. apraksts., 8. lieta „Salaspils koncentrācijas noņemšana”.

⁴ Vācijas Federālā arhīva Ludvigsburgas nodaļa (*BA-Aussenstelle Ludwigsburg*), bijusī *Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen*; Hamburgas Valsts arhīvs (*Staatsarchiv Hamburg*), 213-12. *Staatsanwaltschaft Landgericht – NSG – 0041*; Latvijas Republikas Ģenerālprokuratūra, krimināllieta nr. 812007099.

⁵ LVVA, P 132. f. ”Latvijas PSR Ārkārtējā komisija”; Latvijas Valsts arhīvs, 1986. f. ”Latvijas PSR VDK par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem apsūdzēto personu krimināllietas”; Krievijas Federācijas Valsts arhīvs (*Государственный архив Российской Федерации*) (turpmāk – ГАРФ), R 7021. f., 93. apr. ”PSRS Valsts Ārkārtējā komisija”, Krievijas Federālā drošības dienesta Centrālais arhīvs (*Центральный архив Федеральной службы безопасности России*), krimināllieta nr. H-18313.

⁶ Salaspils nāves noņemšana. Atmiņu krājums / Kārļa Sausnīša redakcijā. 1.-3. izdevums. – Rīga, 1962., 1963., 1973.; Сергей Панизник. Освейская трагедия. Книга народной памяти. – Минск, 1992; Людмила Тимошенко. Дети и война. – Даугавпилс, 1999. – с. 213-244; Иван Сырцов. Мы прошли дорогами страданий. Сборник воспоминаний. – Резекне, 2006. – с. 71-171; Džems Raudziņš. Starp cietumu un brīvību // Austrālijas Latvietis. – 1956. – 4. februāris-24. marts; Arturs Neparts. Atmiņas par okupācijas laiku (1940-1945) // Latvijas Vēstnesis. – 1999. – 4. augusts-2. septembris; Vilis Rutks. No koncentrācijas noņemšanas – vācu bruņotajos spēkos // Karakalps. – Rīga. – 2002. – 31.-76. lpp.

⁷ Latvijas Nacionālā bibliotēka, K. Sausnīša rokrakstu fonds, nr. RXA 355; Latvijas Kara muzejs (turpmāk – LKM), Otrā pasaules kara vēstures nodaļa, 320., 321., 324., 328., 715. kaste, Muzejs „Ebreji Latvijā” (turpmāk-MEL), Inv. Nr. III/188,5.

darbos un 60.-70. gadu propagandas izdevumos⁸, gan pēdējos gados publicētos atsevišķos dokumentu krājumos un grāmatās⁹ ir lielākoties nekritiski atkārtoti Latvijas PSR Ārkārtējās komisijas 1945. gada atzinumi par 53 700 (kopā ar filiālēm - 100 000) civiliedzīvotāju iznīcināšanu Salaspilī; par te ieslodzītiem 12 000 un nogalinātiem 7000 bērniem, no kuriem izsūcts 3500 litru asiņu.¹⁰ Vienlaikus nav notikusi iedziļināšanās Salaspils ieslodzīto sastāva noskaidrošanā, bieži vien saucot tos visus par padomju patriotiem. Sakarā ar nevēlēšanos atzīt masveida sarkanarmiešu nonākšanu vācu gūstā Vācijas-PSRS kara sākumā, padomju historiogrāfijā tik pat kā nav pētīts viņu liktenis Salaspils apkārtnē izveidotajās karagūstekņu nometnēs¹¹, bet šīs nometnes ir mākslīgi sasaistītas ar civilpersonām izveidoto nometni Salaspilī, daudzkārtīgi pārspēlējot tajā ieslodzīto kopskaitu.

Rietumu historiogrāfijas kopīga iezīme ir tā, ka pētniecības darbā tā galvenokārt ir pievērsusies Salaspils nometnes celtniecības fāzei no 1941. gada rudens līdz 1942. gada vasarai, atklājot tajā iesaistīto no citām Eiropas valstīm uz Latviju deportēto ebreju likteni. No jaunākiem pētījumiem jāatzīmē Volfganga Šeflera (*Scheffler*) un Diānas Šules (*Schulle*) redakcijā 2003. gadā izdotā piemiņas grāmata par Vācijas, Austrijas un Čehoslovākijas ebrejiem, kuri bija deportēti uz Baltiju. Bez jau zināmajām detaļām par Salaspils nometnes izveidošanas fāzi, šī darba autori ir izpētījuši, ka tajā bija iesaistīti 1500-1800 ebreji, no kuriem gājuši bojā vairāk kā 1000.¹² Arī Andrejs Angrīks (*Angrick*) un Pēteris Kleins (*Klein*) 2006. gadā izdotajā monogrāfijā par ebreju iznīcināšanu Rīgā detalizēti izseko Salaspils ierīkošanai par „darba audzināšanas nometni”, vācu Drošības policijas un SD centieniem saglabāt Salaspili savā neierobežotā pārvaldē, kā arī atklāj

⁸ Vācu fašistisko iebrucēju un to līdzdalībnieku pastrādāto noziegumu konstatēšanai un izmeklēšanai ieceltās Valsts ārkārtējās komisijas ziņojums par vācu iebrucēju noziegumiem Latvijas PSR. – Rīga, 1945.; Anna Sakse, Jānis Sudrabkalns. Par vācu fašistisko briesmoņu zvērībām Padomju Latvijā. – Rīga, 1945. – 44.-54. lpp.; Mēs apsūdzam. Dokumenti un materiāli par hitlerisko okupantu un latviešu buržuāzisko nacionālistu ļaundarībām Latvijas PSR 1941-1945. – Rīga, 1965. – 109-113., 168.-182. lpp.; Юрий Дмитриев. Это было в Саласпилсе // Советская Латвия. – 1959. – 27. septembris - 2. oktobris; Vladimirs Izvestnijs, Jevgeņijs Bistrovs. Fakti un dokumenti apsūdz // Salaspils nāves nometnē. Atmiņu krājums. 2. izd. – Rīga, 1963. – 5.-36. lpp.

⁹ Латвия под игом нацизма. Сборник архивных документов. – Москва, 2006. – с. 78-109; Михаил Крысин. Прибалтийский фашизм. История и современность. – Москва, 2007. – с. 209-219; Преступления нацистов и их пособников в Прибалтике (Латвия) 1941-1945. Документы и свидетельства / Сост. Виктор Гушин. – Рига, 2007. – с. 12-13, 127-139.

¹⁰ LVVA, Р 132. f., 30. apr., 5. l., 25.-29. lp., 27. l., 22.-40., 51.-57. lp.; ГАРФ, Р 7021. f., 93. apr., 52. l., 2.-23. lp.

¹¹ Dzintars Ērglis. Padomju karagūstekņu nometnes nacistu okupētajā Latvijā: Historiogrāfijas apskats // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2005. – Nr. 3 – 84.-105. lpp.

¹² Buch der Erinnerung. Die ins Baltikum deportierten deutschen, österreichischen und tschechoslowakischen Juden / Bearbeitet von Wolfgang Scheffler und Diana Schulle. Band I. – München, 2003. – S. 44-78.

vācu dokumentos minēto Salaspilī ieslodzīto personu skaitu. Viņi noraida padomju literatūrā pausto, ka Salaspils bijusi lielākā „nāves nometne” Baltijā, kurā gājušas bojā 53 000 personas, taču pieļauj, ka bez ebrejiem, Salaspils nometnē mira vēl 2000-3000 cilvēku, pie tam ļoti liels varēja būt no Baltkrievijas uz Salaspili evakuēto bērnu upuru skaits.¹³

No mūsdienu Latvijas historiogrāfijas veikuma jāizdala muzeja „Ebreji Latvijā” vadītāja Marģera Vestermaņa 1988. gadā Vācijā publicētais raksts „Nacionālsociālistu ieslodzījuma vietas un nāves nometnes okupētajā Latvijā 1941-1945”, kurā tā autors, gan kļūdaini interpretējot kara laika dokumentus nosauc Salaspili par „koncentrācijas nometni”, kas pakļauta Drošības policijas un SD komandierim Latvijā, ko atzinis pat SS reihsfīrers Heinrihs Himlers (*Himmler*). Salaspilī bijuši ievietoti līdz 5000 ebreju, no kuriem izdzīvojuši tikai 192, bet visu ieslodzīto kopskaits sasniedzis 25 000 cilvēku.¹⁴ Atšķirīgu skatījumu no padomju historiogrāfijas pauž Heinrihs Strods savā publikācijā „Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmātā 2000”, kurā cenšas lauzt daudzus padomju stereotipus, taču bieži vien dara to pavirši un haotiski, vairākus jautājumus (noņemnes statuss, ieslodzītie, apsardze u.c.) atstājot pusatbildētus vai neatbildētus vispār. H. Strods uzskata, ka ieslodzīto kopskaits Salaspilī sasniedzis 12 000 cilvēku, no kuriem bojā gājuši 2000, un iedala Salaspils noņemnes funkcionēšanu 3 posmos: 1) iznīcināšanas (nāves) noņemne (1941. gada beigas – 1942. gada vidus), 2) darba noņemne (1942. gada vidus – 1943. gada ziema), 3) tranzīta noņemne (1943. gada ziema – 1944. gada rudens).¹⁵

2005. gadā Rīgā nāca klajā grāmata „Latvijas vēsture. 20. gadsimts”¹⁶, kurā tika lietots Salaspils oficiālais nosaukums „paplašinātais policijas cietums un darba audzināšanas noņemne”, kas bija pretrunā ar padomju „nāves noņemnes” terminoloģiju. Tas izraisīja diskusijas Latvijas masu medijos un sabiedrībā, kā arī izsauca negatīvu Krievijas reakciju. Līdzšinējā pētniecībā nacionālsociālistiskās Vācijas izveidoto soda noņemņu tipoloģiju visdetalizētāk ir izstrādājusi vācu autore Gudrūna Švarca (*Schwarz*), kura izdala 17 atšķirīga tipa noņemnes¹⁷, kas pastāvējušas no 1933. līdz 1945. gadam.

¹³ Andrej Angrick, Peter Klein. Die „Endlösung” in Riga: Ausbeutung und Vernichtung 1941-1944. - Darmstadt, 2006. - S. 207-270.

¹⁴ Marģers Vestermanis. Die nationalsozialistischen Haftstätten und Todeslager im okkupierten Lettland 1941-1945 // Die nationalsozialistischen Konzentrationslager - Entwicklung und Struktur / Herausgegeben von Ulrich Herbert, Karin Orth und Christoph Dieckmann. - München, 1988. - S. 472-492.

¹⁵ Heinrihs Strods. Salaspils koncentrācijas noņemne (1941. gada oktobris - 1944. gada septembris) // Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata 2000: Komunistu un nacistu jūgā. - Rīga, 2001. - 87.-156. lp.

¹⁶ Latvijas vēsture. 20. gadsimts. - Rīga, 2005. - 246. lpp.

¹⁷ Gudrun Schwarz. Die nationalsozialistischen Lager. - Frankfurt am Main, 1996. - S. 84-85.

Salaspili G. Švarca ieskaita koncentrācijas nometņu grupā, kas nebija pakļautas Koncentrācijas nometņu inspektoram, taču neuzskata to par „nāves nometni”, kurā ievietoti cilvēki ar mērķi tos iznīcināt. Tomēr kritiski izvērtējot pieejamos vācu dokumentus, nākas konstatēt, ka Salaspils tomēr nekad nekļuva par koncentrācijas nometni, bet bija „paplašināts policijas cietums” un „darba audzināšanas nometne” (*Erweitertes Polizegefängnis und Arbeitserziehungslager*), kas bija pakļauta Drošības policijas un SD komandierim Latvijā. Uz Salaspili tika attiecināti policijas cietumu un darba audzināšanas nometņu kārtības noteikumi, kas bija savādāki nekā koncentrācijas nometnēm.¹⁸

Līdzšinējās pētniecības rezultātā varam secināt, ka Salaspils nometnes būvniecība tika uzsākta 1941. gada oktobrī, bet no decembra tās galvenais darbaspēks bija no citām Eiropas valstīm deportētie ebreji, kopskaitā 1500-1800 personu, no kurām līdz 1942. gada jūlijam-augustam vairāk kā 1000 aizgāja bojā smago dzīves un darba apstākļu, necilvēcīgo miesas un nāves sodu rezultātā.¹⁹ No 1942. gada maija Salaspils sāka funkcionēt kā paplašināts policijas cietums ar tam pievienotu darba audzināšanas nometni. Tās pastāvēšanas laikā te varēja atrasties ap 1000-2000 darba kavētāju, kuri te atradās ne ilgāk par 56 dienām.²⁰ Paplašināta policijas cietuma ieslodzīto lielāka daļa bija politieslodzītie, kas parasti bija sodīti ar ieslodzījumu līdz kara beigām, un viņu ātrāka atbrīvošana notika tikai atsevišķos gadījumos.²¹ Vairums no viņiem bija apcietināti par komunistisku darbību, lai gan ne visi no tiem bija komunistiski noskaņoti. Bez tam politieslodzīto vidū bija arī 100-200 latviešu un arī poļu pretošanās kustības dalībnieku. Atsevišķas ieslodzīto kategorijas bija kriminālnoziedznieki, prostitūtas u.c. Visu politieslodzīto skaits nometnes pastāvēšanas laikā kopskaits varēja sasniegt 5000-6000, un lielākā daļa no viņiem sākot ar 1943. gada decembri tika pārvesti uz Štuthofu un citām koncentrācijas nometnēm Vācijā.²²

1943. gada februārī-aprīlī Salaspilī nonāca vismaz 6000 personu no Baltkrievijas, kas bija arestētas pretpartizānu apkarošanas akcijas „Ziemas burvība” (*Winterzauber*) laikā. 1943. gada augustā-septembrī Salaspilī ieradās 3284 personas, kas bija arestētas

¹⁸ ПГБА, 504 к. ф., 2. apr., 8. l., 138.-139., 167.-168., 192. lp.

¹⁹ Andrej Angrick, Peter Klein, op. cit., S. 260; Buch der Erinnerung, op. cit., S. 16.

²⁰ BA, NS 7/368.

²¹ Arturs Neparts. Atmiņas par okupācijas laiku (1940.-1945.). - Milforda, MI. 1998. - LKM, Inv. Nr. 5-602-DK/p.

²² Džems Raudziņš. Starp cietumu un brīvību // Austrālijas Latvietis. - 1956. - 4. februāris-24. marts; Manfreds Zichmanis. Latvieši Hamburgas Svētā Jurgā pilī. - Toronto, 1989. - 22. lpp.; Leonids Siliņš. Latvieši Štuthofas koncentrācijas nometnē 1942-1945. - Rīga, 2003. - 19.-20. lpp.

akcijas „Vasaras ceļojums” (*Sommerreise*) laikā Latgalē.²³ Abu šo akciju rezultātā uz Salaspili atvestos darba spējīgos vīriešus un sievietes nosūtīja darbos uz Vāciju. Vismaz 1700 Baltkrievijas bērnus nodeva darbā lauksaimniekiem Rīgas novada pagastos, bet vismaz 1041 bērnu no Latgales nodeva apgādībā aizbildņu ģimenēm, kā arī nosūtīja uz bērnu namiem Bulduros un Saulkrastos.²⁴ Vairāki simti novārgušo bērnu mira no tīfa, dizentērijas un citām epidēmijām un slimībām, kas bija izplatījušās Salaspilī, bet ne medicīnas eksperimentu vai asiņu ņemšanas rezultātā.²⁵ Sākot ar 1943. gada pavasari nometnē sodu izcietā baltiešu policijas bataljonu karavīri un latviešu un igauņu leģionāri, kuri bija notiesāti par dažādiem pārkāpumiem uz laiku, ilgāku par 3 mēnešiem. Īslaicīgi Salaspilī atradās lietuviešu ģenerālis Pāvils Plehavičs (*Plechavičius*) ar sava štāba virsniekiem, kopskaitā ap 50 cilvēku. 1944. gada vasarā-rudenī vairāk kā 2000 no Salaspilī ieslodzītajām militārpersonām iesaistīja vairākos armijas soda un būvbataljonos.²⁶

Precīzu Salaspilī ieslodzīto personu kopskaitu neļauj noteikt apcietināto personu reģistra trūkums, jo to kartotēka ir iznīcināta un nav saglabājusies līdz mūsdienām. Tāpēc tikai aptuveni ir iespējams konstatēt, ka nometnes pastāvēšanas laikā tajā dažādu laika posmu bija ieslodzīti ap 18 000-20 000 cilvēku, no kuriem ap 9000-10 000 bija dažādās akcijās pārvietoto personu, kas Salaspilī uzturējās īslaicīgi un vēlāk tika nosūtīti citur. Tik pat aptuveni nosakāms ir Salaspilī bojā gājušo skaits. Kā jau iepriekš minēts, vairāk kā 1000 ebreju aizgāja bojā nometnes celtniecības darbos.²⁷ Savukārt, Salaspils nometnes pastāvēšanas laikā 100 politieslodzītos nošāva 1943. gada 5./6. maija naktī pēc viņu pārvešanas uz Rīgas Centrālcietumu, 400-500 mira no slimībām, ap 25 nošāva par gatavošanos bēgt vai bēgšanas laikā, 100-150 mira no necilvēcīgiem sodiem²⁸, vairāki simti bērnu mira no slimībām un epidēmijām²⁹, tātad kopumā šo upuru skaits varēja būt ap 1000 cilvēku.

Rakstot par Salaspils nometni vēstures zinātnē nevaram neievērot oficiāli lietotus apzīmējumus, kas Salaspils gadījumā bija – paplašinātais policijas cietums un darba audzināšanas nometne, taču vienlaikus jāpatur prātā, ka, dažādām ieslodzīto kategorijām dažādos laikos Salaspils pēc būtības bija nometne ar dažādu nozīmi. Nav noliedzams, ka vairāk kā 1000 ebrejiem, kas necilvēcīgos apstākļos bija iesaistīti tās

²³ LVVA, P 82. f., 1. apr., 39. l., 5.-6. lp.; BA, R 58/224.

²⁴ BA, R 92/451, R 92/8; ГАРФ, R 7021. f., 93. apr., 49. l., 241. lp.

²⁵ LVVA, P 132. f., 30. apr., 26. l., 116.-119. lp.

²⁶ Latvijas Okupācijas muzejs, Gunāra Tamsona mape, Nr.38-41, 242.

²⁷ Andrej Angrick, Peter Klein, op. cit., S. 260; Buch der Erinnerung, op. cit., S. 16.

²⁸ Arturs Neparts. Salaspils koncentrācijas nometne. - Milforda, MI. 1988. - LKM, Inv. Nr. 5-418-DK/p.

²⁹ Vilis Riekstiņš. Atmiņas par cietumos un koncentrācijas nometnē pavadīto laiku. - MEL, Inv. Nr. III/188,5.

celtniecībā, vai arī simtiem no Baltkrievijas un Krievijas evakuētiem bērniem, kas šeit ieradās jau novārguši, slimi un tika atdalīti no ģimenēm, Salaspils kļuva par vietu, kur tie gāja bojā. Citāda pieredze ar Salaspili bija daudziem politieslodzītajiem, kas saņēma piederīgo pārtikas sūtījumus, un kuriem uzturēšanās apstākļi šeit bija labāki salīdzinot ar iepriekšējo ieslodzījumu Rīgas Centrālcietumā vai vēlāko nonākšanu koncentrācijas nometnēs Vācijā. Lai labāk izprastu ieslodzīto režīmu Salaspilī, tas ir jāsalīdzina arī ar dzīves apstākļiem citās totalitāro režīmu izveidotās soda nometnēs. Par komunistisku darbību apsūdzētais mediķis un vēlāk labi pazīstamais rakstnieks Miervaldis Birze par Salaspili ir teicis: „Šeit nenotika ieslodzīto apšaušana. Ja salīdzina ar Būhenvaldi, Osvencimu vai Treblinku, tad Salaspils bija laba nometne”.³⁰ Bet, nacionālās pretošanās kustības dalībniece Ieva Lase, kuru represēja gan nacisti, gan komunisti, vēlāk atcerējās, ka „režīms krievu nometnēs par 90% ir bijis tāds pats kā vācu nometnēs, pie tam Gulagā es biju 5,5 gadus, bet Salaspilī tikai 1,5 gadu”.³¹ Arī šīs liecības ir pelnījušas, lai tās tiktu ņemtas vērā vēstures pētniecībā.

Šie ir tikai daži aspekti Salaspils paplašinātā policijas cietuma un darba audzināšanas nometnes vēsturē Otrā pasaules kara laikā. Tās tālāka un vēl precīzāka izpēte ir vēsturnieku darba uzdevums nākotnē. Tas pats jāsaņem arī par Salaspils nometnes vēstures izpratnes nostiprināšanu sabiedrības vēsturiskajā apziņā, vienlaikus gan kļiedējot savulaik propagandas radītos mītus un mūsdienu politiskās konjunktūras uzslāņojumus, gan aicinot sabiedrību saprast, ka Salaspils nometnes pastāvēšanas laikā eksistējošo tās oficiālo apzīmējumu lietošana mūsdienu vēstures zinātnē nekādā mērā nenozīmē Salaspils nometnes būtības izkropļošanu. Nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā Latvijā izveidotā Salaspils nometne vēsturē vienmēr paliks kā viena no daudzajām nacionālsociālistiskā režīma represīvajām nometnēm, kurā tika īstenota cilvēku brīvības atņemšana, fiziska un garīga pazemošana, vardarbība, piespiedu nodarbinātība, kā arī slepkavošana. Visas Latvijas valsts un sabiedrības pienākums ir to neaizmirst, un saglabāt bojā gājušo piemiņu un izrādīt cieņu pret Salaspils nometni pārdzīvojušiem cilvēkiem.

³⁰ Biruta Gereiša. Ko par Salaspili stāstīja Miervaldis Birze // Diena. – 2005. – 5. marts.

³¹ Ieva Lase (Birgere). Nacionālās pretestības kustības dalībnieces atmiņas. Rīga. 1997. - LKM, Inv. Nr. 5-425-DK/p.

Dokumentālā filma „Pretrunīgā vēsture”

I. Par filmu

Filmu studijas „DEVIŅI” dokumentālā filma „Pretrunīgā vēsture” (2010) ir veidota vairāku gadu garumā. Tās autori ir režisore Ināra Kolmane un vēsturnieks Uldis Neiburgs, montāžas, skaņu režisors un producents Jānis Juhņēvičs, operatori Andrejs Verhoustinskis, Aivars Kalniņš un Renārs Vimba. Oriģinālmūziku filmai sarakstījis komponists Ivars Makstnieks. Filmas mecenāti, bez kuru līdzdalības tā nebūtu pabeigta, ir Andris Grasmanis un Kaspars Viškints. Filmas veidošanu atbalstījis Nacionālais kino centrs, Valsts Kultūrkapitāla fonds, Latvijas Aizsardzības ministrija, Latviešu fonds un Latvijas Okupācijas muzejs, kā arī privātie ziedotāji.

Dalība festivālos: East Silver market 2010, Jihlava, Čehija; Eurodoc 2011, Oslo, Norvēģija; Nacionālais kino festivāls „Lielais Kristaps”- filma nominēta labākās pilnmetrāžas dokumentālās filmas balvai un saņēmusi labākās mūzikas balvu kinofestivālā „Lielais Kristaps 2012”.

Demonstrēta TV kanālos Latvijā, Lietuvā un Gruzijā.

Demonstrēta atsevišķos seansos: Krievijā, Skotijā, Anglijā, vairākās ASV pilsētās, Latvijas kinoteātros, kultūras namos un skolās.

Sākotnēji filmas darba nosaukums bija „Patiesību meklējot”, un mūsu iecere bija izveidot filmu par aktuāliem un sabiedrībā pretrunīgi vērtētiem Latvijas Otrā pasaules kara problēmjautājumiem (holokausts Latvijā, Konrāda Kalēja lieta, Salaspils noņemšana, latviešu policijas bataljoni Baltkrievijā un Polijā, padomju represijas un deportācijas, sarkanie partizāni, Vasilija Kononova lieta u. tml.). Vēlāk sapratām, ka par katru no šīm vēstures tēmām ir iespējams izveidot atsevišķu stāstu, un varētu rasties grūtības tos visus ietvert vienā filmā. Nonācām arī pie slēdziena, ka mūsu filma ir jāveido ne tikai par vēsturi, bet lielā mērā par šodienu - Latvijas sabiedrību, dažādu tautību un atšķirīgas vēsturiskās pieredzes cilvēkiem, kas nu jau 20 gadus kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas dzīvo vienā valstī, taču bieži vien ir ļoti dažādās un pretrunīgās domās par tās vēsturi un tās izpratni mūsdienās. Īpaši spilgti tas izpaužas „cīņās ar vēsturi” katru gadu 16. martā (vieniem tā ir varoņu godināšanas, citiem „fašistu slavināšanas” diena) vai 9. maijā (vieni svin Uzvaras svētkus, citiem šis datums ir spilgtākais padomju okupācijas simbols). Filmas galvenais mērķis ir parādīt šīs „vēstures cīņas” un noskaidrot to iemeslus, un vienlaikus meklēt ceļu uz tolerantākas un vienotākas vēstures apziņas un izpratnes veidošanos Latvijā.

Lai panāktu filmas sižeta dinamismu un pēc iespējas precīzāk demonstrētu mūsdienu Latvijas sabiedrības bieži vien atšķirīgo vēsturisko apziņu un līdz ar to nereti pretrunīgos priekšstatus par mūsu valsts vēsturi, meklējam trīs dažādu tautību, vēsturiskās pieredzes un politiskās pārliecības cilvēkus, kuru likteņi vairāku gadu desmitu garumā un viņu šodienas pozīcija pagātnes un nākotnes skatījumā, varētu kalpot kā savdabīgs Latvijas sabiedrības „šķērsgrīzums” mūsdienās. Apzināti izvairījāmies no iespējas filmā portretēt pretējās pusēs karojošos karavīrus (leģionārus un sarkanarmiešus), ņemot vērā, ka par viņiem pēdējos gados jau bija uzņemtas vairākas dokumentālās filmas („Kurzemes zvans”

(1995), „Sarkanais un brūnais” (1999), „Latviešu leģions” (2000) u.c.). Svarīgs faktors mūsu filmas varoņu izvēlē izrādījās viņu unikālā personīgā klātbūtne dažādos ar padomju un nacistu okupāciju saistītos notikumos un to norises vietās, kā arī šo cilvēku atklātība, emocionalitāte un uzticēšanās filmas veidotājiem.

Latvieša **Kurta Grīnupa (1919-2009)** (mira vairākus mēnešus pirms filmas pirmizrādes) vārds mums bija pazīstams pēc vairākiem rakstiem presē un viņa atmiņu grāmatas „Cauri komunistu ellei” (2005). Bija zināms, ka viņš ir vienīgais mūsdienās dzīvais aculiecinieks, kurš 1941. gada 1. jūlijā bija ieradies Rīgas Centrālcietumā, starplaikā starp PSRS armijas aiziešanu un Vācijas karaspēka atnākšanu, un bija viens no pirmajiem, kurš konstatēja padomju drošības iestāžu nesen steigā nogalināto cilvēku iznīcināšanas vietu cietuma teritorijā. Kurts izrādījās arī viens no vairākiem padomju pretizlūkošanas iestādes „SMERŠ” cietumā Rīgā, Amatu ielā politieslodzītajiem, kurš varēja pastāstīt arī par šo plašākai sabiedrībai mūsdienās vēl maz zināmo ieslodzījuma vietu un tajā nonākušajiem latviešu patriotiem.

Ar krievu **Vitāliju Leonovu (1932)** mēs iepazīnāmies filmēšanas grupas izbraukuma laikā uz „Draudzības kurgānu” Latvijas, Krievijas un Baltkrievijas robežu krustojumā, vietā, kur kopš 1959. gada notiek ikgadēji padomju partizānu tikšanās pasākumi. Mūs patiesi aizkustināja Vitālija stāsts par viņa dzimtās sādžas iznīcināšanu nacistu soda ekspedīcijā 1943. gadā martā Latvijas-Krievijas pierobežā, un šī tolaik desmitgadīgā zēna, viņa četrgadīgās māsiņas un tikai pusotru gadu vecā mazā brālīša un viņu mātes nonākšana Salaspils noietnē un viņu tālākais liktenis. Izvēloties Vitāliju par vienu no mūsu filmas varoņiem, mēs ņēmām vērā arī sabiedrībā aktuālās diskusijas par Salaspils noietni (statuss, ieslodzījuma apstākļi, ieslodzīto un bojāgājušo skaits u.c.), bet it īpaši Vitālija sirsnīgumu, atklātumu un cilvēciskumu.

Ar ebreju **Eduardu Andersu (1926)** bijām tikušies Latvijas Okupācijas muzeja Vēstures un zinātnes komisijas darba sēdēs, un mums bija zināms viņa lielais ieguldījums bojāgājušo Liepājas ebreju vārdu apzināšanā grāmatā „Jews in Liepāja, Latvia 1941-45. A Memorial Book” (2001) un viņu piemiņas iemūžināšanā Līvas kapos Liepājā. Uzzinot par Eduarda centieniem ar satelītuņņēmumu palīdzību identificēt 1941. gada 15.-17. decembrī Šķēdes kāpās notikušās ebreju masu iznīcināšanas vietu, kā arī tuvāk iepazīties ar viņa biogrāfiju, t.sk. faktiem, ka viņam pašam tikai laimīgas nejaušības dēļ bija izdevies izvairīties no bojāejas Šķēdes akcijā, mēs lūdzām viņu kļūt par vienu no mūsu filmas varoņiem.

Mūsaprāt, dokumentālā filma „Pretrunīgā vēsture” dokumentē un risina problēmas, kas lielākoties ir atstātas pašplūsmā mūsdienu Latvijas publiskajā un polarizētajā informatīvajā telpā, atklāti un pēc iespējas daudzpusīgi parādot pretrunas, kas pastāv mūsdienu sabiedrībā. Filma atklāti un godīgi stāsta un rāda ne tikai kādas atsevišķas sabiedrības daļas, bet gan dažādu tautību un dažādu vēstures laikabiedru pieredzēto un viņu situāciju mūsdienu Latvijas valstī, kur nu jau gandrīz 70 gadus pēc Otrā pasaules kara beigām un 20 gadus pēc valstiskās

neatkarības atjaunošanas viņi un viņu pēcnācēji - visi ir mūsdienu Latvijas sabiedrības locekļi. Šodien Latvijā bieži vien vērojamā neobjektīva un polarizēta vēstures notikumu uztvere ir sava veida „bumba ar laika degli”, kas var radīt negatīvu iespaidu uz Latvijas sabiedrības attīstību nākotnē. Šī bīstamība slēpjas tur, ka šāda bieži vien pretēja un pat savstarpēji naidīga Latvijas vēstures izpratne un interpretācija tiek nodota no paaudzes paaudzē ģimenēs, skolās, masu informācijas līdzekļos u. tml. Tāpēc mums svarīgs uzdevums ir sniegt sabiedrībai pēc iespējas daudzpusīgu informāciju, pretstatīt dažādus viedokļus, meklējot patiesību un veicinot labāku savstarpēju saprašanu ja ne vecākajā, tad vidējā un jaunajā paaudzē, kas veido un veidos Latvijas sabiedrību nākotnē.

Pēc sava satura dokumentālā filma „Pretrunīgā vēsture” var izrādīties interesanta un pieprasīta ne tikai Latvijas, bet arī ārzemju sabiedrībā, jo filmā parādītie notikumi visciešākā veidā ir saistīti ar Vācijas un Krievijas un to Otrā pasaules kara laikā okupēto valstu un tautu vēsturi un diskusijām par Hitlera un Staļina totalitāro režīmu noziegumiem šodien. Filma „Pretrunīgā vēsture” var veicināt interesi starptautiskajā sabiedrībā, kurai ir aktuālas ne tikai vēstures, bet arī mūsdienu demokrātijas un multikulturālās sabiedrības pastāvēšanas problēmas. Latvija, neskatoties uz tās sabiedrības nacionālo un „vēsturisko” sašķeltību, var kalpot kā labs piemērs, kā pastāvošās problēmas ir iespējams risināt salīdzinoši „mazsāpīgi”, vienlaikus gan kļūstot par ES un NATO dalībvalsti, gan cenšoties normalizēt un veidot pragmatiskas attiecības ar Krieviju, kur tieši dažāda izpratne par nesenās vēstures jautājumiem, bieži vien spēlē visai svarīgu lomu.

Papildus aprakstus un recenzijas par filmu un tās problemātiku:

D. Tāfelberga. Saprast arī citu vēsturisko pieredzi // Kurzemnieks, 2010., 20. maijs.

T. Treibergs. Nopucētais ābols // Kultūras Forums, 2010., 21.-28. maijs.

N. Naumanis. Bez konfrontācijas // Diena: Kultūras Diena, 2010., 29. maijs.

I. Lagzdiņa. Nepieradināmā vēsture // Brīvā Latvija, 2010., 12.-18. jūnijs.

U. Adamaite. Tas ir zināšanu trūkums // Diena: Kultūras Diena, 2012., 2. marts.

II. Jēdzieni un papildus fakti par filmā minētajiem notikumiem

„Soda ekspedīcijas” - Padomju Savienībā un mūsdienu Krievijā tautas vēsturiskajā apziņā nostiprinājies apzīmējums nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas varas veiktajām, t.s. partizānu apkarošanas akcijām Krievijas, Baltkrievijas u.c. teritorijās. No 1942. līdz 1944. gadam lielākoties Baltkrievijā notika 55 lielās partizānu apkarošanas akcijas. To mērķis bija konkrētā teritorijā izbeigt partizānu darbību, iznīcinot partizānus un viņu tiešos atbalstītājus, ebrejus un darba nespējīgas personas, konfiscējot lopus un pārtiku, nodedzinot ciemus, bet darbaspējīgos cilvēkus nosūtot kā austrumu strādniekus (*Ostarbeiter*) darbos uz Vāciju. Filmā pieminētā soda ekspedīcija 1943. gada martā notika Sebežas rajonā Krievijā netālu no Latvijas un Baltkrievijas robežas, un bija lielās partizānu apkarošanas akcijas „Ziemas burvība” (*Winterzauber*) (norisinājās no 1943. gada 15. februāra līdz 2. aprīlim Baltkrievijā) sastāvdaļa. Tās laikā tika nodedzināti 50 ciemi, 763 mājas, un nogalināti 124 civiliedzīvotāji, bet visas

akcijas „Ziemas burvība” laikā nogalināja 3904, bet deportēja 7465 cilvēkus, no kuriem ap 2000 uz laiku nonāca ieslodzījumā Salaspils nometnē.

„**Partizāni**” - cilvēki, kas piedalās bruņotā cīņā ienaidnieka aizmugurē kara laikā vai okupācijas režīma apstākļos. 1907. gada Hāgas konvencija un 1949. gada Ženēvas konvencija par karagūstekņiem nosaka, ka partizāns ir partizānu kara dalībnieks - persona, kas, neietilpstot regulārā karaspēkā, bruņoti cīnās pret okupācijas režīmu. Kara darbības likumi, tiesības un pienākumi attiecas ne tikai uz armiju, bet arī uz zemessardzi vai bruņotām brīvprātīgām vienībām, ja tās ievēro karadarbības likumus. Kombatants ir persona, kas pieder karojošo pušu bruņotajiem spēkiem un kam ir tiesības piedalīties karadarbībā pret militāro pretinieku, ievērojot karadarbības likumus. Pretējās karojošās puses gūstā nonākušie kombatanti nevar tikt tiesāti par piedalīšanos karadarbībā pret bruņotajiem pretiniekiem. Šo noteikumu pārkāpums ir starptautisks noziegums un tiek izvērtēts ar krimināllikumu palīdzību. Otrā pasaules kara laikā abas karojošās puses – Vācija un PSRS šīs konvencijas neievēroja. Otrā pasaules kara un pēckara laikā Latvijā darbojošos partizānu apzīmēšanai lieto apzīmējumus „padomju partizāni” un „nacionālie partizāni”, kas izriet no to cīņas mērķiem - par padomju vai neatkarīgas Latvijas valstiskumu. Pēdējos gados padomju partizānu apzīmēšanai historiogrāfijā tiek lietots arī jēdziens „PSRS kaujinieki”, lai uzsvērtu to organizatorisko, vadības, pakļautības, apgādes u.c. saikni ar PSRS.

„**Baigais gads**” - latviešu tautas vēsturiskajā apziņā nostiprinājies apzīmējums 1940.-1941. gada padomju okupācijas periodam, kura laikā Latvija zaudēja savu valstisko neatkarību un piedzīvoja represijas pret tās iedzīvotājiem. Laikā no 1940. gada 17. jūnija līdz 1941. gada 22. jūnijam, Latvijā apcietināja 3353 cilvēkus, t.sk. lielu daļu bijušo Latvijas Republikas amatpersonu, to skaitā Valsts prezidentu un citus valdības locekļus Apsūdzības balstījās uz Krievijas PFSR Kriminālkodeksa 58. pantu, kas paredzēja sodus par t.s. „kontrrevolucionāriem noziegumiem”, to skaitā par „Dzimtenes nodevību”, ar to domājot Padomju Savienību. Daļu apcietināto notiesāja Latvijā, taču daudzus, karam sākoties, izveda uz PSRS ieslodzījuma vietām, kur turpināja izmeklēšanu un piesprieda sodus. Cilvēku masveida slepkavības notika Rīgas Centrālcietumā, Dreiliņos, Stopiņos, Baltezerā, Katlakalnā un citās vietās. 1940.-1941. gadā arestēja, nogalināja un represēja ap 26 000 Latvijas iedzīvotāju. Represijas savu kulmināciju sasniedza 1941. gada 13./14. jūnijā, kad vienas nakts laikā norisinājās masveidīga un vardarbīga Latvijas iedzīvotāju deportācija. Uz PSRS aizveda 15 443 Latvijas iedzīvotājus – vīriešus, sievietes un bērnus.

„**Smerš**” - 1943. gada aprīlī PSRS Valsts aizsardzības komiteja uz bijušo PSRS Iekšlietu Tautas komisariāta sevišķo daļu pārvaldes bāzes izveidoja pretizlūkošanas pārvaldi SMERŠ (saīsinājums no „Смерть шпионам” (“Nāvi spiegiem”). Tai bija jānodarbojas ar cīņu pret spiegošanu, diversijām, ārzemju izlūkdienestu un pretpadomju elementu teroristisku un cita veida graujošu darbību Sarkanās armijas un Jūras kara flotes daļās un iestādēs, kā arī jānovērš Dzimtenes nodevība un kaitniecība frontē. Līdz ar Latvijas reokupāciju 1944./1945. gadā te ieradās ar plašām pilnvarām apveltītas SMERŠ apakšvienības,

kas darbojās paralēli Latvijas PSR drošības iestādēm. Pēc nacistiskās Vācijas kapitulācijas 1945. gada 8. maijā tās organizēja un vadīja arī visu 16–60 gadus veco vīriešu filtrāciju Kurzemē. Kopumā 1944.–1946. gadā SMERŠ politiskajās represijās Latvijā cieta simtiem nevainīgu cilvēku. 1946. gada maijā pretizlūkošanas institūcijas reorganizēja, tai skaitā SMERŠ struktūras padomju karaspēkā nodeva PSRS Valsts drošības ministrijas pārziņā.

„**Žīdi**” - ebreju tautības cilvēku tradicionāli vēsturisks apzīmējums latviešu valodā. PSRS okupācijas periodā 1940.–1941. gadā, un it īpaši pēc Otrā pasaules kara tā vietā lielākoties tiek lietots apzīmējums "ebreji", jo vārdu "žīdi" ļoti negatīvā nozīmē izmantoja nacistu antisemitiskajā propagandā un Holokaustā. Vienlaikus, ņemot vērā, ka līdz ar PSRS okupāciju Latvijā iebrauca ebreji no Ukrainas, Krievijas un citām padomju republikām, tika pārņemta krievu valodas tradīcija izvairīties no vārda *жуд*, kas krievu valodā tiek uzskatīts par rupju ebrejus aizvainojošu apzīmējumu.

„**Fašisti**” - Padomju Savienībā un mūsdienā Krievijā tautas vēsturiskajā apziņā nostiprinājies apzīmējums nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas varas, tās politisko, militāro u.c. pārstāvjiem. Nereti tiek lietots, apzīmējot, jebkuras ar nacismu saistītas patiesas vai iedomātas izpausmes. Filmas kontekstā no krievvalodīgo protestētāju puses šādi tiek saukti 16. marta latviešu leģionāru atceres dienas dalībnieki. Šāds apzīmējums ir nekorekts, jo absolūtais vairums Vācijas bruņoto spēku rindās karojošo latviešu leģionāru tur nonāca pretlikumīgas mobilizācijas rezultātā, pārkāpjot 1907. gada Hāgas starptautisko konvenciju, kas aizliedza okupētājvalstīm iesaukt iekaroto valstu iedzīvotājus. Latviešu leģionāru cīņas mērķis bija otrreizējās padomju okupācijas nepieļaušana un Latvijas valstiskuma atjaunošana, nevis cīņa par fašisma ideju piepildīšanu. Attiecībā uz nacionālsociālistisko Vāciju korektāks apzīmējums būtu „nacisms” nevis „fašisms”, jo:

Nacionālsociālisms (vācu val. - Nationalsozialismus) jeb saīsināti nacisms bija politiska kustība, kura radās 1919. gadā Vācijā, izveidojoties Nacionālsociālistiskajai Vācu Strādnieku Partijai (NSDAP), kā arī šīs kustības doktrīna. Nacionālsociālisms bieži tiek uzskatīts par fašisma formu vai variāciju. NSDAP savu doktrīnu sākotnēji formulēja 25 punktu nacionālā sociālisma programmā. Nacisma galvenie elementi bija antiparlamentālisms, panģermānisms, rasisms, kolektīvisms, eigēnika, antisemitisms, antikomunisms, totalitārisms, kā arī pretošanās gan ekonomiskajām, gan politiskajām liberālismam. Nacionālsociālismu visbiežāk saista ar Ādolfu Hitleru, kurš bija šīs ideoloģijas pazīstamākais pārstāvis. Kopš 1921. gada viņš vadīja NSDAP, kura pārstāvēja nacionālsociālisma idejas. NSDAP nāca pie varas tā sauktajā Veimāras republikā demokrātisku vēlēšanu ceļā 1933. gadā. Neilgā laikā tā izmantojot savu varu kļuva par vienīgo partiju Vācijā un izveidoja totalitāru režīmu. Šo periodu Vācijas vēsturē mēdz saukt par Trešo reihu. Tā pastāvēšana beidzās līdz ar Trešā reiha sakāvi Otrajā pasaules karā.

Fašisms (itāļu val. - *Fascismo*) bija labēja, autoritāra politiskā kustība, kas no 1922. līdz 1943. gadam bija valdošā Itālijā ar līderi Benito Musolini. Lai arī termins galvenokārt tiek attiecināts uz Itāliju, tas bieži tiek izmantots, lai raksturotu līdzīgas politiskās kustības, tai skaitā nacismu, kas laikā starp Pirmo un Otro pasaules karu bija plaši izplatītas Eiropā - Ungārijā, Rumānijā, Spānijā u.c. Fašisma ideoloģiju raksturo spēcīga centrālā vara, kas nepieļauj opozīcijas izveidošanos, autoritārs vadonis un iejaukšanās pilsoņu privātajā dzīvē, militarizācija, agresīva ārpolitika, radikāls nacionālisms, represijas pret politiskajiem pretiniekiem. Fašisms sevi pretstatīja gan liberālajam kapitālismam, gan marksismam un komunismam, un proponēja spēcīgas valsts primaritāti pret personību un korporatīvu valsti un šķiru sadarbību šķiru cīņas vietā. Plaši izmantoja propagandu un populismu savu mērķu sasniegšanai. Lai arī nekad nav pastāvējis precīzas "fašisma" definīcijas, tas kļuva par daudz vispārīgāku apzīmējumu, kuru lietoja attiecībā uz veselu virkni autoritāru politisko ideoloģiju, partiju un politisko sistēmu.

Papildus informāciju par filmā attēlotiem vēsturiskiem notikumiem:

K. Grīnups. Cauri komunistu ellei. - Rīga, 2005.

E. Anderss. Latviešu vidū holokausta laikā. - Rīga, 2011. (izdota arī krievu val.)

В. Леонов. Взгляд на биографию. - Рига, 2011.

U. Neiburgs. Baltie krusti čekas upuriem // Latvijas Avīze: Mājas Viesis, 2006., 30. jūnijs.

A. Ezergailis. Holokausts vācu okupētajā Latvijā 1941-1944. - Rīga, 1999., 327.-342. lpp.

R. Rozets. Dokumentējot holokaustu: Sķēdes akcija // Diena, 2004., 3. jūlijs.

K. Kangeris. Latviešu policijas bataljoni lielajās „partizānu apkarošanas” akcijās // Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.-1964. gadā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 13. sēj.). - Rīga, 2004., 350.-352. lpp.

U. Neiburgs. Salaspils paplašinātais policijas cietums un darba audzināšanas nometne nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā Latvijā // Akadēmiskā Dzīve, 2007., Nr. 44, 47.-54. lpp

K. Kangeris, U. Neiburgs, R. Vīksne. Salaspils nometne: vēstures avoti un historiogrāfiskais materiāls // Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940-1991 (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 25. sēj.). - Rīga, 2009. - 200.-234. lpp.

U. Neiburgs. Amatu ielas noslēpums // Latvijas Avīze: Mājas Viesis, 2007., 9. februāris.

Dr.hist. Uldis Neiburgs

Nepieradināmā vēsture

Filmu studijā „Deviņi” tapis dokumentāls stāsts „**Pretrunīgā vēsture**”, ko veidojuši režisore Ināra Kolmane, scenārists, vēsturnieks Uldis Neiburgs kopā ar izciliem operātoriem Andreju Verchoustinski, Aivaru Kalniņu, Renāru Vimbu. Mūziku, kas izteismīgi sakausē filmas koptēlu, komponējis Ivars Makstnieks. Ekrāna darba tapšanu atbalstījuši Okupācijas muzejs, Aizsardzības ministrija, Latviešu fonds, Valsts Kultūrkapitāla fonds un Nacionālais Kinocentrs. Izšķirīga bijusi privāto mecenātu palīdzība, jo bez Andra Grasmaņa un Kaspara Višķinta atbalsta filmu nevarētu pabeigt. Filmas producenti ir Jānis Juchņevičs. Pirmizrādes notika Okupācijas muzejā.

I. Kolmanes un U. Neiburga kopdarbs kārtējo reizi liek domāt ne vien par asām, nenoguldināmām šķautnēm pasaules un Latvijas jaunākās vēstures skaidrojums, ko aizvien ir izdevīgi līdz baltkvelei uzkurināt dažiem lielvaru politikājiem ar samudzinātām, rafinēti viltotām interpretācijām. Tomēr režisore atkal pierādījusi, ka viņas talantam ir pa spēkam atšķētināt gadu desmitos brūvēto tendenciozo viedokļu mudžekli, lai no tā visā skaidrībā paceltos patiesība. Šo savu spēju viņa ir pierādījusi jau dokumentālās filmās „Latviešu leģions” (2000), „Mans vīrs Andrejs Sacharovs” (2006) un arī izcili personību portretējumos. Vairāki I. Kolmanes darbi, bet jo īpaši ar vēsturi saistītie, likuši apbrīnot režisores „absolūto” redzi, dzirdi, arī citas mākslinieciskās maņas, kas palīdzējušas no gadu gaitā uzkrātiem meliem un puspatiesībām izlobīt vienīgo, nepārveidoto, nepielāgoto, kaut arī ne visiem tikamo patiesību.

Atmiņā joprojām ir lieliskā, pasaules speciālistu atzinīgi novērtētā dokumentālā lente „Mans vīrs Andrejs Sacharovs”,

kurā I. Kolmane tik šarmanti prata, „iecērtot asti blūči”, proti, pieķērot melos, atmāskot lielu un savulaik gluži vai dievinātu politiski Michailu Gorbačovu, turklāt ar viņa paša palīdzību, uzdodot dažus it kā nevainīgus jautājumus un... ļaujot viņam melot. Piemēram, režisore jautā, vai tiešām taisnība, ka neilgi pirms zinātnieka nāves Gorbačovam pasliktinājušās attiecības ar Sacharovu. M. Gorbačovs, protams, to noliedz un stāsta par lielo cieņu un apbrīnu, ko viņš aizvien izjutis pret Sacharovu un allaž apliecinājis. Seko izteismīgs dokumentāls skats no PSRS Tautas deputātu kongresa Maskavā, ar ko nepārprotami tiek apgāzti M. Gorbačova apgalvojumi. - A. Sacharovs Kremļa zāles tribīnē vērsās pie klātesošiem deputātiem un valdības locekļiem, piesaucot godaprātu un sirdsapziņu, atgādinot ļaunumu, ko cilvēcei nesusi atombumba, un uzsverot arī Padomju Savienības atbildību. Tajā brīdī M. Gorbačovs necienīgi apsauc A. Sacharovu kā delverīgu skolaspuiku, raida viņu nost no tribīnes un visbeidzot atslēdz mikrofonu. Zinātnieka uzstāšanās iegājusi vēsturē ne vien ar drosmīgās runas saturu, bet arī tāpēc, ka šī garīgā spēkošanās Sacharovam beidzās traģiski, - drīz aprāvās viņa dzīves gājums.

Arī jaunākajā ekrāna darbā „Pretrunīgā vēsture” režisore kopā ar scenāristu pierāda spēju apliecināt jaunas, nenobružātas sakarības bez īpaša intelekta „muskulu” demonstrējuma. Gluži tāpat kā iepriekš minētajos darbos, arī šajā kinostāstā I. Kolmane atklāj vēl vienu sava talanta spēka sviru – parādīt globālās sakarības, cilvēces makropasauli caur viena cilvēka mikropasauli. Triju vīru likteņos izgaismojas visas pasaules un Latvijas vēsturiskās un cilvēciskās kollijijas,

kurās vienlaikus atspoguļojas mūsu zemes daudzveidīgā, problēmīlā sabiedrība. Toreiz un tagad - pirms Otrā pasaules kara, kad dažādu tautību apdzīvotā Latvija valdīja savstarpēja cieņa, sapratne, draudzība, un mūsdienās, jau divdesmit neatkarības gados, joprojām naidīgā, sadalītā gaisotnē, ko kropļojuši divu okupāciju propagandas „meistari”. Safabricētu, melīgu versiju un viltīgu puspatiesību Ivanā daļa sabiedrības smok joprojām, jo sarīdītāji nesnauz.

Grūti atrisināmo jautājumu mudžeklis spilgti iezīmējas arī 16. martā un 9. maijā filmētos

bežas uz visu pasauli. Mēs esam paši savā zemē, ar savām rūgtajām problēmām un gadu desmitos nestām sāpēm un tomēr kopā ar visiem, ar citām tautām, kas arī cietušas no diviem totalitāriem režīmiem – vācu un padomju okupācijas.

Filmā vienlīdz svarīgi, kompozicionāli un emocionāli izsvērti skatītāju uzrunā visu triju dokumentālo liecinieku stāsts, kaut arī viņu pieredze ir atšķirīga. K. Grīnups, izstaigājot atmiņas, ko pats varbūt labprāt izdzestu no apziņas, atceras Baigo gadu ar Centrālcietumā nomocītiem upuriem, atceras paša ieslodzīšanu pēc kara SMERSĀ – padomju armijas galvenās izlūkošanas pārvaldes 4. nodaļas cietumā. Sodu

dā V. Ļeonovu pa atmiņu vietām - Salaspilī, Ikšķilī, apstājas pie kapu kopijas, kur atdusas Minnas tante un kur viņš atnācis pateicībā nolikt ziedus. Saposies, ar ziediem rokās Vitalijs Ļeonovs redzams arī pie Uzvaras monumenta 9. maijā Rīgā, jo viņam – vācu okupācijas upurim - ir atšķirīgas domas par Otrā pasaules kara nobeiguma datumu.

Ar dziļu cieņu uzklaušams ebrēju tautības ķīmijas profesors no ASV, bijušais liepājnieks Edvards Anders, kas brīnumainā kārtā izglābies no ebrēju iznīcināšanas akcijas Šķēdes kāpās, kur gāja bojā viņa tuvinieki. Profesors rēgulāri apciemo Latviju, jo uzskata to par savu dzimteni. Šķēdes masu kapu vietā viņš palīdzējis uzstādīt pieminekli, kurā starp nelaimīgo upuru vārdiem iekalti ne vien ebrēji, bet arī latviešu un krievu tautības bojā gājušo vārdi. Visu triju vīru atšķirīgā traģiskā pieredze filmas audumā savijusies gradā netaisnīgu kara un pēckara laika ciešanu kamolā, kuŗa radītās spēcīgas iespāids izsakāms ar E. Andersa abu okupāciju nodarījuma vērtējumu - cietēji bija visi.

Okupācijas muzeja ārlietu direktors Valters Nollendorfs augstu vērtē I. Kolmanes un U. Neiburga veidoto filmu, jo tā vedina mūsu sabiedrību radīt kopīgu izpratni, „kuŗā mēs otra cilvēka viedokli nenoraidām, bet uzklaušām, uz katra cilvēka atšķirīgo pieredzi reaģējot nevis no ideoloģiskā viedokļa, bet gan cilvēciskā līmenī”.

Filma „Pretrunīgā vēsture” atgādina, ka vēsture nav ne pielabināma, ne pieradināma, tā drīzāk kā grūti piejaučējams savvaļas kumeļš var sāpīgi iebelzt katram, kas cenšas to likt iemauktos, apseglot un dresēt savtīgos nolūkos. Tāds belziens būs jāsaņem katram, kas filmu „Pretrunīgā vēsture” nāks skatīties, ar nešpetno „dresētāju” centību bruņots.

Irēna Lagzdīņa

Skats no filmas "Pretrunīgā vēsture"

skatos pie Brīvības pieminekļa un bēdīgi slavenā Uzvaras monumenta, kad gaisā virmo galvenokārt divi „atslēgvārdi” - fašisti un okupanti. Tāpēc tik neatsverama nozīme viltus teoriju atmāškošanā ir kailam dokumentālām faktām, kāds tas bija arī režisora Edvina Šnores spēcīgajā filmā *The Soviet Story*, tāpat kā kara un iznīcības šausmas pieredzējušu ebrēju, latviešu un krievu tautības vīru Edvarda Andersa, Kurta Grīnupa un Vitalija Ļeonova liecībām, jo viņu atmiņu stāsti, izcilais operātoru veikums un filmas veiksmīgā montāža it kā paveŗ logu un paplašina ro-

K. Grīnups izcieta Sibīrijā, netīcamā kārtā izturēja un atgrīzās Latvijā, tikai filmas pirmizrādi gan nesagaidīja. Kurtam Grīnupam domātos ziedus saņēma atraitne.

Sūras bērnības gaitas vācu okupācijas vara bija lēmusi Vitalijam Ļeonovam. Viņu kopā ar vecākiem un mazo brālīti no Krievijas atveda uz Salaspils koncentrācijas nometni. Brālīša dzīvība izdzīva Salaspilī, bet Vitaliju par ganu nolīga kādās mājās Ikšķiles pusē. Nu jau vecais vīrs filmā atceras, kā saimniece Minnas tante viņu, raudošu zēnu, mierinājusi un cienājusi ar sviestmaizēm. Kino kamera izva-

BEZ KONFRONTĀCIJAS

INĀRAS KOLMANES UN ULDA NEIBURGA DOKUMENTĀLĀ FILMA PRETRUNĪGĀ VĒSTURE. STUDIJA DEVIŅI, 2010, 52 MIN.

NORMUNDS NAUMANIS

Filmas par vēstures «kuteligajām tēmām» un sabiedriski politiskām aktualitātēm šķietami paģer kādu formālu, bet ideoloģiski nepārprotami krāsotu niansi – striktas autoru pozīcijas ievērošanu, lai skatītājiem būtu skaidrs, kurā frontes pusē atrodas kinematogrāfiskā stāsta veidotāji. Bieži vien tieši uzbūzīga šādas «pozīcijas» ievērošana pārvērta dokumentālās filmas par īstu propagandu. Ja vēl pieskaitām obligāto «patriotisma dozu», kuru gan ar nekādiem formāliem mērītājiem noteikt nevar, sanāks tas nepatīkamais žurnālistisko atraugu atsitotais filmas-apsūdzības tips, kas spriestspējīgam skatītājam ja ne gluži līdz īkai, tad tuvu tai. Cits jautājums – cik mums ir to «spriestspējīgo», kas skatās latviešu dokumentālo kino? Tad nu, kā saka pazīstamais Čehova varonis, – *tut i verkiš/te nu ar' grozies...*

NEMĀKSLOTA EMOCIONĀLĀ IESAISTE

Režisores Ināras Kolmanes un vēsturnieka Ulāda Neiburga kopīgi veidotā stundu ilgā dokumentālā filma *Pretrunīgā vēsture* aizskar veseļu gūzmu regulāri aktuālo Latvijas XX gadsimta vēstures «pikantēriju» – neērtos datumus – 16. martu, 9. maiju un (daļēji) 4. jūliju, turklāt pretenciozi cenšoties vienā maisā iebāzt gan politisku žurnālistiku (reportāžfilmējumi pie Brīvības un Uzvaras pieminekļiem patiešām rada to apdraudētības izjūtu, ka t.s. «krievi» un «patrioti» dzīvo divās dažādās ne tikai kopienās, bet valstīs, kuras, ir bažas, nekad nesatiksies, neraugoties uz jēlkādu pilsoniskās integrācijas plānu), gan patlaban pasaulē hipermodīgo personīgo stāstu stāstīšanas manieri, kurā neuzbāzīgi tiek konfrontētas šīs tik dažādās «Latvijas vēstures» (un te, pat par spīti dažviet neērtajiem tīšā inscenējuma recidīviem no repertuāra «kā es kopā ar filmēšanas grupu apmeklēju savas bērnības vietas», filmas autoriem ar dzīvu, konkrētu cilvēku – latvieša Kurta Grīnupa, ebreja Edvarda Andersa un krieva Vitālija Leonova – privātajām liecībām izdodas filmā sasniegt nemākslotas emocionālas iesaistes un cilvēciskā apjomīguma patiesās virsotnes), gan pa druskai no kinematogrāfiskā simbolisma/poētisma, kura uzdevums būtu piešķirt konkrētajam vēstījumam pārpausulīgas līdzības dimensiju. Kadri gan ir vizuāli izteiksmīgi, tomēr uzsvertais motīvs ar ābo-

FILMAS PRETRUNĪGĀ VĒSTURE AUTORIEM AR DZĪVU, KONKRĒTU CILVĒKU PRIVĀTĀJĀM LIECĪBĀM IZDODAS FILMĀ SASNIEGT NEMĀKSLOTAS EMOCIONĀLAS IESAISTES UN CILVĒCISKĀ APJOMĪGUMA PATIESĀS VIRSOTNES. FOTO – KADRS NO FILMAS

lu/cilvēku ripošanu vienā bedrē/vēstures maltuvē, nešķirojot pēc tautībām un uzskatiem, tāpat kā kinematogrāfā daudzreiz izmantotais panorāmējums pa nacisma/staljnisma upuru uzvārdu tūkstošu stabiņu rindām rādās drusku tā kā par banālu, sevišķi, ja turpat blakus ir tik jaudīgas triju filmas varoņu privāto stāstu epizodes – Grīnups par Amatu ielas NKVD mocīšanas pagrabiekiem, kur raudāt sāk nevis Kurta kungs, bet gan šo baismo stāstu klausītājs, Anderss lietū pie Liepājas meklē nošauto ebreju grāvjus ar piebildi «vismaz pēdējais skats, ko viņi savā mūžā redzēja, bija skaists – Baltijas jūra» un Leonovs, kurš, apmeklējot Sa-

laspili, pastāsta, kadēļ viņam viena kaja maza-ka un kā te pats redzējis trīsgadīgās māsiņas līķi, atpazīstot pēc apakšbikšņām. Varbūt esmu pārlieku emocionāls, bet mani līdz raudām uzrunā tieši šādas «vēsturiskās detaļas», un tādu filmā ir daudz.

KO TAS KRIEVS TE DARA?

Filmas autoriem daudzējādā ziņā izdevies bez patosa nodemonstrēt vismaz vienu neērtu patiesību – to, ka ar šīm pretīšķajām pieredzēm, ar tik neiespējami dažādajām Latvijas vēsturēm jāsadzīvo ne tikai Latvijai piederīgajiem karalaika bērniem – žiperīgajam Kurtam, gud-

rajam Edvardam un jaukajam Vitālijam, kuru «latviešu mamma», pēc Salaspils pieņemot ganos, spītīgi sauca par Viktoru, bet arī mums. Un ir grūti nošķirt, kur beidzas franču eksistencialistu populārā teiciena «elle – tie ir citi» robeža un sākas «elle – tie esam mēs paši» teritorija. Baidos, ka atdalīt šīs maksimas attiecībā uz Latvijas XX gadsimta vēsturi neizdosies nekad. Citādi pēc filmas beigām turpat uz ielas neatskanētu pieklājīgas latviešu pusmūža skatītājas piktāis «nesaprotu, ko tas krievs te vispār dara!» Mijā, viņš te dzīvo un, jo ātrāk to sapratīsi, jo ātrāk beigsies karš. *Pretrunīgā vēsture* neļauj dzīvot ilūzijās, ka elle ir – citi. ♦

Nopucētais ābols

Kaut arī mums jādzīvo nākotnei, atstāt nesakārtotu pagātņi nevar. Ināras Kolmanes un Ulda Neiburga dokumentālā filma *Pretrunīgā vēsture*

Iespējams, pie Uzvaras piemiņai vēl šodien atrodam tur nolikto ziedu pārpalikumi – cilvēku daudzums, kas bija ierādīts atzīmēt 60. gadadienu pēc padomju armijas uzvaras pār nacistisko Vāciju, tiešām bija iespaidīgs. Entuziastu veidotā 8. maija Eiropas diena uz šī *festival grandeur* fona atstāja visai žēlīgu iespaidu. Bet ne par to vai, drīzāk, – ne tikai par to ir stāsts.

Šo notikumu kontekstā itin trāpīgi iegūļas Ināras Kolmanes režisētā un uz Ulda Neiburga scenārija balstītā dokumentālā filma *Pretrunīgā vēsture* (studija *Devīni*), kuru demonstrē kinoteātris *K.Suns*.

2008. gadā starptautisko atzinību (gan atzinības, gan nopelnu pilnu reakciju) izpelnījās režisora Edvina Šnores filma *The Soviet Story* (Padomju Stāsts), kas nesaudzīgi un tieši manierē runāja par Otrā pasaules kara zvēribām no padomju savienības puses. Izņemot retus arhīvu materiālus, filma patiesi panāca šokējošu iespaidu un lika domu gaitai virzīties pa nemanīgu, tomēr pārdomājāmu vērtību dažādām fāzēm, cik neiespējami tālu *Homo Sapiens* spējis atkāpties no morāles un ētikas likumiem, kuri būtībā šo pasauli virza uz priekšu – gan platumā, gan dziļumā.

Tādu pašu virzību veic arī Ināras Kolmanes darbs, vien šai gadījumā jārunā par intonāti vi nosvērtāku, brīvāk elpojošu audiovizuālo kopumu. Filmas centrā ir trīs dažādu tautību vīriši: latvietis Kurts Grīnups, ebrejs Edvards Anderss un krievs Vītalijš Leonovs. Katrs no viņiem iziet savu atmiņu ceļojumu, aplūkojot tās vietas, kurā gan padomju, gan nacistu karavīri noslepkavoja simtiem ebreju, latviešu, krievu, poļu un citu tautību cilvēku. Grīnupa kungs apmeklēja Lestenes Brāļu kapus; Andersa kungs – Liepāju, namus, kurā slēpušies ebreji, tostarp viņa tēvs; Leonova kungs Iksķiles kapos meklē kapavietu savai kādreizējai saimniecei, kas viņu pēc atbrīvošanas no koncentrācijas nometnes pieņēma *diensētā* par ganu un, nometnē nomicot, pirmajā darba dienā žēlojusi ar svestmaizi. No-

tiel viesošānās arī citas lokācijās, piemēram, E. Anderss, kurš ir pensionēts zinātnieks, kas uz laiku no ASV atceļojis uz dzimteni, satelītuzņēmumos noteicis tās vietas, kurās atrodas, bet nav pienācīgi apzināti masu kapi: konkrētie punkti atrodas Liepājas novadā, Šķēdes kāpās. Padziļojušais, bet ar asu humoru apveltītais vīrs, spītējot riebigam lietelīm, citīgi skaita soļus un patiesi nonāk vietā, kuras reljefs ir diezgan nepārprotams. "Neliels atvieglojums – ja tā vispār var teikt – šiem cilvēkiem bija, ka tad, kad viņi gaidīja šāvienus sev galvās, pēdējais, ko viņi savā mūžā redzēja, bija Baltijas jūra," Andersa kungs nosaka.

Leonova kungs Iksķilē atrod savu kādreizējo mājvietu, tieši tai brīdī pie mājas sētas piebrauc divas pusaudzes. Viena no viņām ir šīs mājas iemītniece un izrāda kungam pagalmu, gan nelūdzot iekštelpās (meiteni var sapsrast – nez no kurienes uzradusies filmēšanas grupa un laipns, bet savdabīgs onkulis), bet ar roku norādot, kurā pusē atrodas istabas, kurā – vannasistaba, virtuve, citas telpas. Meitene atnes arī kaudzīti ar fotogrāfijām, kurā redzams mājas remonts, vienā uzņēmumā parādās meitenes vecāki: tēvs jaunrs un pusplīks, abi ar sievu smaidīgi pie materiālu kaudzēm, vasaras zaļienā. Šī ir citu dzīve, *cita dzīve*, un sirmais kungs to labi apzinās: "Pasveiciniet tad saimniekus... sakiet, ka bija te tāds atnācis, kurš pirms sešdesmit sešiem gadiem te dzīvoja," viņš lauzītā, omulīgā latviešu valodā atvādās no mazajām rītenbraucējām. Pieskaršanās dzīvībai vēsturei ir beigusies.

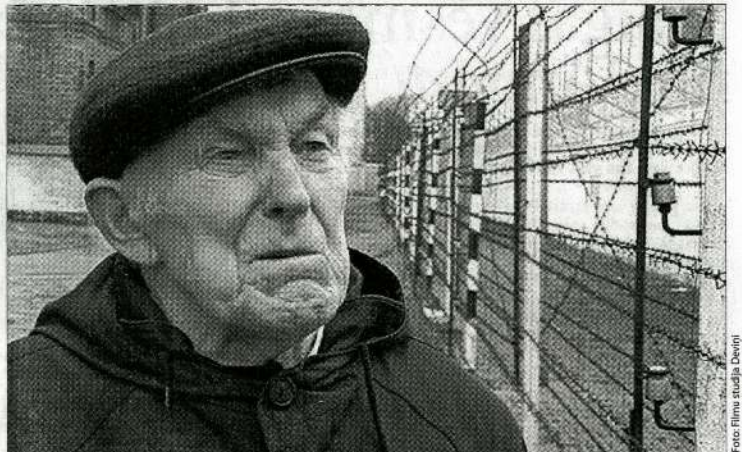
Līdzīgu, ļoti saistošu un zināmā mērā – traģikomisku aspektu iezīmē Grīnupa kungs, kurš ar citiem laikabiedriem pēta Vecrīgā. Amatū ielā reiz bāzēto padomju armijas galvenās izlūkošanas pārvaldes 4. nodaļu jeb *SMERŠU*. Pagrabos, kuros četrdesmitajos gados tika spīdzināti un slepkavoti iekārtai nevēlamie, astoņdesmitajos gados saimniekoja kafējnicā *Arhitekts*, desmitgadi vēlāk: klubs *Slepenais Eksperiments*. "Mēdz gadīties," kā vēsi varētu noteikt angļi.

Ar *baigo gadu* epizožu nori-

sēm no dokumentu un vēsturiski-faktoloģiskā aspekta iepazīstina Aināra Ančevska un Ģirta Krūmiņa balss, nopietni, bez patosa lasot fragmentus no kara dienasgrāmatām, piemēram: "(Datums) Šodien auksts. Sākam *židu akciju* (seko nosaukt ebreju uzskaitē)", "(Datums) Tikpat auksts. Municijas pateriņš – tikai *židu apšaušanai*." Auksto, nevērīgu necilvēcību filmas autori ļoti trāpīgi izvēlējušies ietvert metaforā, filmējot milzīgu ābolu kravu, kas tiek mazgāta un samalta lielā elektriskajā ēvelē. Cits plāns mums parāda tādas pašas *antonovkas*, tikai iesalušas ledū un pagalam sabrūnējušas. Varbūt kāds skatītājs šai salīdzinājumā saskatīs pārlietu lielu trivializāciju, tomēr tad jāpievērš uzmanība tam, ka visi upuri, kas ierakstīti vēstures annālēs, tika pakļauti, maigi sakot, tikpat triviālai, *plikai* atlieksmei no iekarotāju – tiklab padomju, kā nacistu spēku puses. Viņu uzdevums bija izpildīt pavēli, lai arī kas atrastos stobra otrā pusē.

Uz ekrāna notiekošo papildina noskaņās daudzveidīga Ivāra Mastnieka mūzika. Reizēs, kad aprakstāmā tēma ir ar tik semiotiski smagu svaru, iespēja ieslidēt gaudulīgā minorā ir īpaši viegla, tomēr komponists spējis noturēt partitūru tādā līnijā, kura gan uzsit pa pašam augšējām notīm, gan ienirst pie bāsisem tonkārtu dziļumiem, tomēr ikreiz atgriežas tai neitralitātē, kāda bieži vien nepieciešama filmai, kurai tā pielagota: lai mūziku *nejūt*, bet tomēr paliek prātā, ka tā skanējusi un radījusi zināmu noskaņu.

Valters Nollendorfs, Okupācijas muzeja Arlietu direktors filmu vērtē, kā vērtīgu vēstījumu, kas ne tikai atklāj pretrunas, bet arī uzdod jautājumus. "Izvēlētie trīs cilvēki atdzīvina savu atmiņu telpu, un tieši atmiņām kā indivīda izjūtām šai gadījumā ir vislielākā nozīme. Padomju laikā eksistēja tikai individuālā atmiņa, pēc neatkarības atgūšanas atjaunojām vispārējo, kopējo tautas atmiņu: ar pieminējiem, piemiņas dienām, ielu nosaukumiem. Šobrīd mūsu atmiņu kultūra ir ļoti sadalīta, piemēram,

Otrā pasaules kara veterāns Kurts Grīnups, kurš soda nometnē pavadījis divpadsmit gadus. Kadrs no filmas

viens atzinums par 9. maija notikumiem nav iespējams, bet ir vērts meklēt abu pušu atmiņu kopējos, pieņemamos momentus. Veikt, vācu valodā, *aufarbeitung*; pie diskusijas, kuru radītu vēstures pārskatīšana, kopīgas izpratnes radīšana. Kurā mēs otra cilvēka viedokli nenoraidām, bet uzklausām. Tikai tā mēs varam nonākt pie kopsaucēja, un domāju, ka *Pretrunīgā vēsture* iet šai virzienā, uzklaustot katru cilvēka atšķirīgo pieredzi, reaģējot uz tām nevis no ideolo-

ģiskā, bet cilvēciskā līmeņa," komentē Valters Nollendorfs.

Nobeigumā jāatzīst, ka *Pretrunīgā vēsture* nekādu noteiktu atbildi šai triju dzīvju krustpunktā, sadūrē, nesniedz. Būtu arī naivi ko tādu gaidīt. Neapšaubu autoru spējas un entuziasmu, tomēr ābolu krava ir pārāk smaga un tajā ir pārlietu daudz tāru, lai no turienes izvilktu patiesības spožo augli. Tas joprojām ir katram savs un katrs to *puce* ar visdziļāko pārlicību. Un tomēr, hronikas kadri klu-

si un nepiekāpīgi pulsē atmiņā, neļaujot varonīgi, kosmopolītiski pārļaut skatienu divpusējam konfliktam. Tā ir daļa no mūsu mantojuma. Kaut arī mums jādzīvo nākotnei, atstāt nesakārtotu pagātņi nevar. Vienīgi – ar ko to sakārtot? Ināras Kolmanes filma ir viena no daudzajām vēstures izpratnes un skaidrošanas ceļa pieturvietām, kurā vērts uzkavēties, lai aiz grāmatu sausu faktu un ciparu uzskaitījumiem ieraudzītu stāvam cilvēku.

Toms TREIBERGS

Foto: Filma studija Devīni

Saprast arī citu vēsturisko pieredzi

Dokumentālā filma *Pretrunīgā vēsture* ir jauns skatījums uz notikumiem, ko pirms vairāk nekā sešdesmit gadiem izraisīja karš un okupācijas, tā pēc tās pirmizrādes Ēdoles pilī atzina gan autori, gan dažādu paaudžu skatītāji.

Visus trīs spīdzināja

Galvenie varoņi ir trīs dažādu tautību cilvēki, kas stāsta savu atšķirīgo kara laika pieredzi. Tomēr vēstījumiem ir viena kopīga iezīme: šie trīs vīri katrs citādi smagi cietuši no nacisma vai padomju varas.

Ķīmiņas profesors Edvards Anders ir ebrejs, bijušais liepājnieks, kurš pārdzīvojis holokaustu, tagad dzīvo Amerikā. Šķiet, jebkurā auditorijā maz būs tādu, kas vienaldzīgi varētu noklausīties viņa atmiņās un noskatīties dokumentālajos kadros, kā Šķēdes kāpās pie Liepājas tiek nomocīti ebreju vīrieši, sievietes un bērni. Latvietis Kurts Grīnups tika arestēts un spīdzināts čekas pagrabos par dalību Latvijas nacionālās pretošanās kustībā, vēlāk arī izsūtīts. Savukārt krievs Vitālijs Leonovs vācu okupācijas laikā nokļuva Salaspils koncentrācijas nometnē. Arī viņš smagi cietis un apbrīnojamā kārtā izdzīvojis, jo pārējie ģimenes locekļi, tai skaitā mazā māsiņa un brālītis, gāja bojā.

Pretruna izpaužas ne tik daudz vēstures pārskatā, jo sirmie vīri uz šiem notikumiem raugās iecietīgi, cik mūsdienu skatījumā. Filmā pausta šodienas jaunatnes viedoklis, kas apliecina, ka 16. marts un 9. maijs joprojām ir karsti strīdīgi datumi. Pirmais vienim ir varoņu – latviešu leģionāru – godināšanas, citiem – fašistu slavināšanas diena. Bet 9. maijā gan veci, gan jauni svin Uzvaras dienu, turpretī lielai daļai Latvijas tautas tas šķiet kā spilgts padomju okupācijas simbols.

Nebūt kategoriskiem

„Joprojām sabiedrībā valda naids un sašķeltība, beidzot būtu jāsaprot, ka ciešanas bija no visām pusēm, citādi tālāk netiks. Mūsu ģimenē arī – man tēvs bija saistīts ar krievu armiju, bet vīra vecāki tieši no tās cieta. Vai tāpēc mēs nevaram saprasties? It kā neko jaunu filma neatklāja, tomēr šāds skatījums atkal pārsteidzoši uzrunāja un lika domāt arī par šodienu,” teica saldeniece Sandra Snipke. Savukārt bijušais kuldīdznieks Egons Snipke norādīja, ka filmā pārāk daudz uzsvērts nacisma nodarītais posts, mazāk – padomju varas zvērības. Autori skaidro: mērķis bijis salikt dažādos viedokļus kopā. Līdz šim vēsture bieži vien pasniegta, propagandējot

„Mums ir daudz labu dokumentālo filmu par vēsturi, bet tās veidojuši latvieši, skatās latvieši un raud, ka citi neskatās. *Pretrunīgā vēsture* ir mēģinājums parādīt, cik atšķirīgi ir viedokļi, un tie jārespektē, jo citādi karš nekad nebeigsies,” atzīst režisore Ināra Kolmane, scenārija autors Uldis Neiburgs un mecenāts Andris Grasmanis.

kādu vienu taisnību, bet tādas nav. Vairāki filmā intervētie jaunieši kategoriski pārstāv vienu pārliecību, tomēr ir tādi, kas aicina meklēt vienotu skatu punktu. „Varbūt te, Kurzemē, tas mazāk jūtams, taču mūsdienu Latvijas sabiedrība ir diezgan dažāda gan pēc nacionālās piederības, gan vēsturiskās apziņas un uzskatiem,” teica scenārija autors Uldis Neiburgs. „Nekad nevienā demokrātiskā sabiedrībā nebūs vienošanās, totālas izpratnes par vēsturi. Bet svarīgi saprast, kāpēc vieni uzskata tā, citi – pretēji. Joprojām strīdīgajos datumos turpinām karot, bet mēs ceram, ka karš tiešām reiz beigsies.” Pēc autoru teiktā, darba mērķauditorija ir Latvijas iedzīvotāji neatkarīgi no vecuma un tautības, pārsvarā vidējā un jaunākā paaudze, kura ļoti maz zina vēsturi. Savā ziņā šis darbs kompensē robu tās apgūšanā.

„Mūsu ģimenē arī – man tēvs bija saistīts ar krievu armiju, bet vīra vecāki tieši no tās cieta. Vai tāpēc mēs nevaram saprasties?”

Ēdolē – vispirms

Režisore Ināra Kolmane piebilst: „Negribējām atkārtot ne savu filmu *Latviešu leģions*, ko veidojām pirms 10 gadiem, ne kādas citas. Latvijā ir spēcīgas dokumentālā kino tradīcijas un daudz kinolenšu par vēsturi. Bet tās veido latvieši, skatās latvieši un pēc tam raud, ka citi tās neskatās. Tāpēc mēs meklējam ceļu, lai ieklausītos nākotnes sabiedrībā, arī sveštautiņi, kas šeit dzimuši un Latviju uzskata par savu valsti.” Ēdolē filma tika rādīta tūlīt pēc

pirmizrādes Okupācijas muzejā, šobrīd to demonstrē Rīgas kinoteātri, bet citos novados tikai tiek gaidīta. Prioritārā kārtā ēdolnieki iekļuva, jo viens no diviem mecenātiem ir pils īpašnieks Kaspars Viškints. Kā norādīja I. Kolmane, viņš daudz ieguldījis ne tikai materiāli, bet arī emocionāli un radoši, lai darbu varētu pabeigt. K. Viškints labprāt piedalījies smagās filmas tapšanā, jo interesējas par vēsturi, arī viņa vectēvi karojuši pretējās armijās.

„Bieži vien cilvēki sanāk pie galda, iedzer un tad nu sāk cilāt šos jautājumus – kuram skaļāka balss, tam lielāka taisnība. Bet tas ir aplamī,” uzskata otrs mecenāts Andris Grasmanis. „Šīs lietas ir jāpārrunā no visiem aspektiem, ar cieņu pret citādāku viedokli, kā, piemēram, to izdarījuši vācieši. Latviešiem daudz

kas *buksē*, jo esam maza nācija ar milzīgām traģisma izpausmēm. Bet jāapzinās, ka esam divkopienu valsts, šobrīd dzīvojam blakus, bet vienlaikus it kā divās dažādās pasaulēs, vienai ar otru nesaskaroties. Tās ir kara sekas, kaut pagājuši jau 65 gadi.

Es saprotu tos vecos cilvēkus, kuriem joprojām sāp krievu pāridarījums. Bet arī šai tautā bija daudz cietušu, arī viņiem joprojām ir sava sāpe. Visticamāk, filma nemainīs viņu viedokli, tās uzdevums ir domāt par nākotni. Lai jaunie cilvēki neturpinātu šo divkopienu valsti, mācītos vēsturi un atrastu kopēju valodu.”

Daina Tāfelberga
Modra Rubeņa foto